

DOI: <http://doi.org/10.18372/2412-2157.34.16308>

УДК 130.2

Н. Г. Мозгова

СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
e-mail: mozgova@gmail.com; ORCID ID: 0000-0001-9464-9852

Анотація Стаття присвячена дослідженню феномену колективної пам'яті. Показано, що колективна пам'ять завжди вмонтована в конкретний соціальний досвід і у такий спосіб тісно пов'язана з часовими та просторовими уявленнями. На бачення власного минулого дуже впливає те, чим і ким ми є сьогодні. Центральною проблемою статті є теоретична реконструкція умоглядних пошуків сучасними вітчизняними та зарубіжними дослідниками підвалів феномену колективної пам'яті.

Ключові слова: колективна пам'ять, соціальна пам'ять, публічна пам'ять, історична свідомість, структура соціальної пам'яті, ідентичність, спомини, минуле як вимір часу.

Вступ

Швидкоплинні зміни, які відбуваються в епоху глобалізації, модифікують ставлення до часу та порушують його лінійне бачення. Над образом майбутнього тяжіє нині абсолютна невпевненість. Як висловився сучасний французький історик П'єр Нора, «ми не знаємо, яких знань про нас потребуватимуть наші наступники, щоб зрозуміти самих себе» (Nora, 2001: 40). Цей меседж із необхідністю виводить нас до проблем пошуку ідентичності в ситуації постмодерного розпаду, яке стосується, в першу чергу, пам'яті. Адже саме пам'ять (індивідуальна, колективна) робить нас тими, ким ми є, вибудовуючи нашу ідентичність і визначаючи нашу приналежність до певної спільноти – групи, громади, міста, нації, країни. Але що таке пам'ять взагалі і колективна пам'ять зокрема? Як суспільства пам'ятають? І чи можуть суспільства взагалі щось пам'ятати? Чи не є пам'ять властивістю суто індивідуальною? Як і у який спосіб пам'ять груп підтримується та передається наступним поколінням? Чи представлена колективна пам'ять у репрезентаціях «свідомого» або «несвідомого»? Всі ці питання постають одразу перед читачем, коли мова заходить про феномен соціальної, суспільної, історичної, публічної, або колективної, пам'яті.

Мета дослідження

Мета дослідження полягає у теоретичній реконструкції умоглядних пошуків сучасними вітчизняними та зарубіжними дослідниками підвалів феномену колективної пам'яті. Дана мета реалізується у наступних завданнях: проаналізувати сучасну літературу, присвячену дослідженню даного феномену; порівняти традиційну та постмодерну парадигми у розумінні сутності феномену колективної пам'яті; виявити подальші перспективи трансформації колективної пам'яті в ситуації постмодерного розпаду.

Методологія дослідження

У процесі даного дослідження були використані: міждисциплінарний метод – для розгляду феномену колективної пам'яті в таких галузях гуманітарного знання, як культурна антропологія, соціологія, психологія, політологія, філософія; метод історіографічного аналізу – для систематизації першоджерел та наукової літератури, які присвячені дослідженню феномену колективної пам'яті; герменевтичний метод – для тлумачення та інтерпретації праць сучасних авторів, які є сьогодні спеціалістами у даній галузі наукового знання; компаративний аналіз – для порівняння

традиційного та постмодерного розуміння сутності колективної пам'яті. Не менш плідним виявився і метод категоріально-понятійного аналізу, який дав можливість уточнити та прояснити той термінологічний хаос, який сьогодні панує в наукових працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Поряд з указаним, важливу роль відіграли такі загальнонаукові методи, як порівняння, аналіз та синтез, індукція та дедукція, абстрагування та конкретизація тощо.

Результати

Одразу слід наголосити, що як у вітчизняній (Касьянов, 2016; Киридон, 2016), так і у зарубіжній літературі (Коннертон, 2013; Хальбвакс, 2005; Шацька, 2011), присвяченій феномену колективної пам'яті, панує цілковитий поняттєвий і термінологічний хаос, а сам термін «колективна пам'ять» не має однозначного змісту, і під цим терміном досліджуються абсолютно різноманітні явища. Одна з причин такого становища полягає у міждисциплінарному характері досліджуваного феномену, оскільки колективна пам'ять вивчається і психологами, і філософами, і політологами, і соціологами, і представниками культурної антропології.

Спочатку спробуємо зіставити такі терміни, як «колективна пам'ять» та «історична свідомість». Одразу впадає в око, що термін «історична свідомість» вживають у мові для «означення усвідомлення процесуального характеру дійсності, почуття історичної мінливості, а відтак – розміщення подій на осі лінійного, кількісного, незворотного часу, і протиставляють міфологізовані свідомості, елементом якої є специфічна концепція якісного часу, або ж «безчасся» (Шацька, 2011: 35). Також нерідко історична свідомість отожднюється із «правильними» знаннями про минуле, і тоді вона набуває оціночного характеру. Але сьогодні можна зустріти трактування поняття «історична свідомість» як такого, що обіймає одночасно історію і колективну пам'ять, і тоді пам'ять та історія виступають різновидами історичної свідомості.

Сучасна польська дослідниця Барбара Шацька виділяє три виміри розрізнення проблемного поля, окресленого терміном «колективна пам'ять». Перший вимір – це пам'ять про минуле у різних спільнот та верств населення; другий – зосереджений немовби всередині кожної спільноти, і тоді ми маємо справу з двома різновидами колективної пам'яті: офіційною (інституційною) і неофіційною (поточною). І третій вимір – коли колективну пам'ять розуміють як пам'ять членів

певної спільноти про її минуле, тобто пам'ять (історичну) і поколінняву (автобіографічну).

Інший сучасний дослідник феномену колективної пам'яті, Пол Коннертон, (Коннертон, 2013) стверджує, що сьогодні у гуманітаристиці в розумінні сутності феномену колективної пам'яті домінує дві позиції: традиційна та постмодерна. Для традиційної характерним є розгляд колективної пам'яті як скаліченого історичного знання, а отже, колективна пам'ять редукується до історичного знання, і тоді історія постає як наукова ступінь колективної пам'яті. Постмодерна ж позиція стверджує протилежне: історія – це лише одна з іпостасей колективної пам'яті. Останнім положенням заперечується самотність історії, а отже, редукується історичне знання до колективної пам'яті.

Колективна пам'ять локалізована не тільки в індивідах, але й у культурних артефактах: пам'ятниках, картинах, романах, фільмах, побутових речах – все це створює образ минулого. Іноді у науковій літературі зустрічається термін «культурна пам'ять». Останню відрізняють від колективної тим, що вона обіймає не лише уявлення про минуле та свідоме, але й неусвідомлюваний вплив минулого на прояви життя. У такий спосіб, зокрема Б. Шацька, схиляється до такого визначення колективної пам'яті, який окреслює будь-яке ставлення до минулого, окрім професійної історії.

Слід зазначити, що у 1920-1930-х рр. XX ст. Моріс Галбвакс (Хальбвакс, 2005), до речі, учень Е. Дюркгайма, підкреслив тісний зв'язок ідентичності з пам'яттю про власне минуле, чи то індивідуальної, чи колективної. Ідентичність концептуалізована таким чином, що містить у собі поняття тривання в часі суб'єкта. При цьому нерідко термін «колективна пам'ять» заснований на переконанні, що пам'ять є лише індивідуальною власністю, а тому є неправильним поєднувати іменник «пам'ять» із прикметником «колективна» (Шацька, 2011: 43). Раніше вчені вважали, що людина все запам'ятовує так, як бачить і чує, тобто діє на зразок відеокамери. Але насправді це зовсім не так. Польський учений-психолог Шактер писав: «Ми не реєструємо нашого досвіду так, як це робить фотоапарат... Ми вловлюємо ключові елементи нашого досвіду і зберігаємо їх. А потім радше їх реконструюємо чи навіть наново творимо образи, аніж вибудовуємо копію. Іноді в процесі ми додаємо свої почуття, переконання чи навіть здобуті пізніше знання» (Schacter, 2003: 22). У такий спосіб, пам'ять не реєструє окремих подій у семантично невпорядкований спосіб. Індивід з необхідністю шукає способів їх упорядкування, а далі створює цілісний нарратив, який не є ідентичним віддзеркаленням справжнього перебігу подій дійсності. Висновок впливає один: і минуле, і сучасне доступні нам лише за допомогою категорій нашої власної культури. Крім того, на бачення власного минулого дуже впливає те, чим і ким є особа сьогодні. «Ми часто прочитуємо по-новому або цілковито переробляємо наш минулий досвід у світлі того, що знаємо і в що віримо сьогодні. Це більше говорить про те, як ми відчуваємо зараз, аніж про те, що сталося колись» (Schacter, 2003: 15-16). У такий спосіб, те, чим люди живуть сьогодні, у вирішальний спосіб впливає на те, як вони бачать минуле і що у ньому фіксують у якості важливого та неважливого. Картина минулого, видима із перспективи сьогоднішнього, може узгоджуватися з

картиною, видимою з офіційної перспективи, а може відрізнитися від неї, або взагалі суперечити останній.

Обговорення

У такий спосіб, Моріс Галбвакс вперше наголосив, що «простір», «час» і «колективна пам'ять» є тісно взаємопов'язаними. Свою концепцію він назвав «соціальними структурами колективної пам'яті». За М. Галбваксом, колективна пам'ять немов би вмонтована в конкретний соціальний досвід, і у такий спосіб тісно пов'язана з часовими та просторовими уявленнями. М. Галбвакс розглядає дві пари опозиційних термінів: автобіографічна пам'ять – історична пам'ять, а також історія – колективна пам'ять. У першому випадку маємо справу із протиставленням пам'яті про події минулого, які ми знаємо із власного досвіду, та пам'яті про події, відомі нам з інших джерел. У другому – опозицією мертвих знань про минуле та «живої історії», тобто такі знання про минуле, які наповнені емоціями і якими просякнуте все суспільство. Для М. Галбвакса історична пам'ять складається з двох складових другої опозиції – як історії, так і колективної пам'яті. Цю ж думку продовжив інший дослідник, Пол Коннертон, у своїй праці «Як суспільства пам'ятають» (Коннертон, 2013), де він обґрунтував ідею просторовості пам'яті та її соціальне структурування, а також певну перформативність пам'яті, тобто властивість колективної пам'яті бути представленою і розіграною у формі дійства, або репрезентованою у вигляді певних мнемонічних позначок.

Стосовно ж взаємозв'язку «часу» і «колективної пам'яті», то саме у XIX ст. було завершено історизацію або діакронізацію буття. Слід наголосити, що лінійна концепція часу, яка часто вважається природною, з'явилася і почала домінувати внаслідок тривалої еволюції людської думки. Остання є історичним продуктом, який виник у період промислової цивілізації і поняття часу як лінії, спрямованої із нескінченності в нескінченність, остаточно сформувалося, як ми вже зазначили, у XIX ст., а симптомами його розповсюдження та набуття рис очевидності стала поява теорії еволюції Ч. Дарвіна, яка передбачала сприйняття часу у вигляді односкерованої лінії. В працях Г.-В.-Ф. Гегеля, Ч. Дарвіна, В. Дільтея, О. Конта, К. Маркса, Г. Спенсера розглядалась проблема впливу минулого на формування способу мислення, соціальних утворень та органічних структур. Соціальні системи стають тим, чим вони є, в результаті прогресивних трансформацій у часі, і саме у такий спосіб будь-яка сучасна форма несе у собі пам'ять про попереднє буття, тобто про своє минуле.

В усі часи, тобто і в минулому, і в майбутньому, люди відшукували спокій, стабільність, добробут, а тому на рівні індивідуальної пам'яті замість тричленного поділу на минуле-сучасність-майбутнє завжди виокремлювався двочленний поділ на сучасність і не-сучасність, або на минуле та не-минуле. У нашій пам'яті час ділиться не на рівні відрізки тижнів, місяців і років, а на якісно відмінні часи дитинства, юності, зрілих літ, старості. Потіки прожитого нами часу ми також не вишукуємо відповідно до календарних дат, а відповідно до тих важливих подій, які є для нас орієнтирами для пам'яті. Такий двочленний поділ часу не є чимось особливим. У деяких мовах (американських індіанців, індусів, японців) двочленний поділ зберігся до сьогодні.

Зокрема, в японській граматиці немає чітко вираженого минулого та майбутнього часу. Є лише двочленна система часів: не-минулий час протиставляється минулому, при цьому не-минулий час поєднує в собі значення сьогодення й майбутнього. При цьому вектор часу спрямований у минуле й тоді, коли йдеться про майбутнє. Японці нерідко говорять, маючи на увазі майбутнє, тобто те, що має бути, як те, що перебуває позаду нинішнього. Минуле, за японськими мірками, перебуває нагорі, до нього піднімаються (яп. – «саканобору» – підніматися вгору за течією), тобто піднімаються до витоків або ж повертаються до минулого назад, а тому сучасне перебуває внизу, й до нього необхідно спускатися або сходити.

У такий спосіб, різниця способів розуміння і відчуття часу, або дві різні концепції часу, не зводяться лише до відмінності суб'єктивного часу та публічного часу нашої культури, який є лінарним, кількісним, незворотним. Відмінності проявляються також між культурами, де ми маємо справу з різним досвідом сприйняття часу.

Саме ХІХ ст. закінчило вичерпну «історизацію буття», але на початку ХХ ст. остання призвела до зворотного стану – до відразі щодо діахронізації буття, пам'ять поступово набула медичного забарвлення і перемістилася до сфери психоаналізу. Але це вже інша історія...

Висновки

Підсумовуючи викладене у статті, маємо всі підстави стверджувати, що термін «колективна пам'ять» варто використовувати тоді, коли йдеться про спомини, які здобуті в безпосередньому досвіді й відображають найбільш актуальну для певної спільноти ціннісну систему. Колективна пам'ять є невід'ємною складовою суспільної свідомості, яка може визначати напрям суспільної дії, коли відсутня ґрунтовно розроблена політика пам'яті.

Список літератури

1. Касьянов Г. Исторична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію / Г. Касьянов // Український історичний журнал. – 2016. – №2. – С. 118-137.

Н. Г. Мозговая

СОЦИАЛЬНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ КОЛЛЕКТИВНОЙ ПАМЯТИ

Аннотация. Статья посвящена исследованию феномена коллективной памяти. Показано, что коллективная память всегда смонтирована в конкретный социальный опыт и тесно связана с временными и пространственными представлениями. На видение собственного прошлого очень влияет то, чем и кем мы являемся сегодня. Центральной проблемой статьи является теоретическая реконструкция умозрительных поисков современными и зарубежными исследователями оснований феномена коллективной памяти.

Ключевые слова:

коллективная память, социальная память, публичная память, историческое сознание, социальная структура памяти, идентичность, воспоминания, прошлое как измерение времени

N. Mozghova

SOCIAL DIMENSION OF COLLECTIVE MEMORY

Introduction. The rapid changes taking place in the age of globalization are modifying the attitudes toward time and disrupting its linear vision. Nowadays the absolute uncertainty looms over the image of the future. Mentioned above necessarily brings us to the problem of identity, which primarily concerns memory. After all, it is memory (individual, collective) that makes us who we are, shaping our identity and determining our belonging to a certain community. **The aim and tasks** of the research is to theoretically reconstruct speculative searches of the foundations of the phenomenon of collective memory. **Research methods** are to analyze the modern literature devoted to studying of phenomenon of a collective memory; to compare traditional and postmodern paradigms in understanding the essence of the phenomenon of a collective memory; to identify further prospects for the transformation of collective memory in a situation of postmodern disintegration. **Research results.** The interdisciplinary method was used to consider the phenomenon of collective memory in cultural anthropology, sociology, psychology, political science, philosophy; method of historiographical analysis – for the systematization of primary sources and scientific literature, devoted to studying the phenomenon of collective memory; hermeneutic method – for explanation and interpretation of works of contemporary authors who are specialists in this field of scientific knowledge today; comparative analysis – to compare traditional and postmodern understanding of the essence of collective memory. No less fruitful there was the method of categorical-conceptual analysis, which made it possible to specify and clarify the terminological chaos that prevails today in the scientific works of native and foreign scientists. Along with the above, such general scientific methods as comparison, analysis and synthesis, induction and deduction, abstraction and concretization, etc., have played an important role. **Discussion** At all times, at the individual memory level people have used a two-part temporal division (present and non-present,

2. Киридон А. Гетеротопії пам'яті: теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті / А. Киридон. – К.: Ніка-Центр, 2016. – 320 с.

3. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / П. Коннертон. – К.: Ніка-Центр, 2013. – 184 с.

4. Сторожук С. В. Роль колективної пам'яті в процесі формування національної єдності: український вимір / С. В. Сторожук, І. М. Гоян, О. В. Федик // Гуманітарний часопис. – 2018. – №1. – С.11-22.

5. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память / М. Хальбвакс // Неприкосновенный запас, 2005. – № 2-3. – С.8-27.

6. Шацька Б. Минуле – пам'ять – міт / Б. Шацька. – Чернівці: Книги – XXI, 2011. – 248 с.

7. Nora P. Czas pamięci. – Res. Publica Nowa, 2001. – 154 p.

8. Schacter D. L. Siedem grzechów pamięci: jak zapominamy i zapamiętujemy. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2003. – 144 p.

References

1. Kasyanov, H. 2016. "Istorychna pamiyat ta istorychna polityka: do pytannya pro terminolohiyu i henealohiyu" [Historical Memory and Historical Policy: to the Problem of Terminology and Genealogy of Concepts]. *Ukrayinskyi istorychnyi zhurnal, Ukrainian Historical Journal*, 2: 118-137.

2. Kyrydon, A. 2016. *Heterotopiyi pamiyati: teoretyko-metodolohichni problemy studiy pamiyati* [Heterotopias of memory: theoretical and methodological problems of memory studies]. Kyiv: Nika-Tsentr.

3. Connerton, P. (2013). *Yak suspilstva pamiyatayut* [How societies remember]. Kyiv: Nika-Tsentr.

4. Storozhuk, S., Hoyan, I., and Fedyk, O. (2018). "Rol kolektivnoi pamiyati v protsesi formuvannya natsionalnoi yednosti: ukrayinskyi vymir" [The role of collective memory in the process of forming national unity: Ukrainian dimension]. *Humanitarnyi chasopys, Humanities Journal*, 1: 11–22.

5. Halbwachs, M. 2005. "Kollektivnaya i istoricheskaya pamyat" [Collective and historical memory]. *Neprikosnovennyi zapas*, 2-3: 8-27.

6. Shatska, B. 2011. *Mynule – pamiyat – mit* [Past – memory – myth]. Chernivtsi: Knyhy-XXI.

7. Nora, P. 2001. *Chas pamienci* [Memory time]. Ed. by Wiktor Dluski. Res. Publica Nowa.

8. Schacter, D. 2003. *Sedem hzhekhuv pamienci: yak zapominamy i zapamietuemy* [Seven Sins of Memory, How We Remember and Forget]. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

or past and non-past) instead of a three-part temporal division (past – present – future). Thus, two different concepts of time concern the difference of the subjective and social (linear, quantitative, irreversible) time, differences of cultures with different experience of perceiving time. **Conclusion.** Summarizing we state that the term "collective memory" should be used referring to memories that have been gained in direct experience and reflected the value system most relevant to a particular community. Collective memory is an integral part of public consciousness, which can determine the direction of social action in the absence of a well-developed policy of memory.

Keywords: *collective memory, social memory, public memory, historical consciousness, structure of social memory, identity, memories, past as a dimension of time.*

DOI: <http://doi.org/10.18372/2412-2157.34.16309>

UDC 316.64(045)

Yu. Kharchenko

SOCIETY MANAGEMENT AS A TOPOLOGICAL DIVERSITY.

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University
e-mail: kharchenkojv@gmail.com

Introduction. *It is shown that society as an ontological diversity fixes in its space an extremely wide range of parametric possibilities. Society is constructed through the use of parametric modeling using the parameters of the elements of the ideal model and the relationships between these parameters. The aim of the study is to conceptualize society as topological diversity and changeable complexity in terms of philosophical ontology, social philosophy and topology. The key task of this study is to analyze the mechanisms of management of society as a topological diversity. Topology as a methodological principle is used when comparing ontological diversity with topological diversity, as well as in describing society as a complexity in which ontological spaces intersect. The conclusions substantiate the argument that the control mechanism is created and purposefully changed, modernized, depending on the functional and technological capabilities and innovative models existing in each separate system.*

Key words: *society, ontological diversity, topological diversity, construction of society, management of society. Introduction.*

Introduction

Society, as a difficult phenomenon to understand, is of particular interest to modern philosophical ontology. It basically combines many human communities, which, at the same time, are different in time and space due to the incoherence of their own individual development and society as a whole. Modification of society as a conditional constantly expanding space is reflected in the dynamics of qualitative and quantitative characteristics and states.

Society as an ontological variety fixes in its space an extremely wide range of parametric possibilities. At all times, the human mind, often unconsciously, has influenced the construction of society, but today it uses parametric modeling or design of the elements and their relations. Parameterization allows "losing" various design schemes in the shortest possible time and avoiding fundamental errors by changing the parameters or geometric relationships.

We can compare an ontologica and topological variety. Topological diversity is an important class of topological space used throughout modern mathematics. In mathematical language, a topological manifold is also represented as a topological space that locally resembles a real n -dimensional Euclidean space.

All manifolds are topological by definition, but many of them can be provided with an additional structure (for example, in mathematics, differentiable manifolds are treated as topological ones equipped with a differential structure). The question is whether this term is applicable to social space?

The aim

Based on the fact that any variety acquires the features of topological diversity upon its close examination, society as a variable of similar nature requires special comprehension and conceptualization in terms of philosophical ontology, social philosophy and topology. The key task of this study is to analyze the

mechanisms which society as a topological diversity is governed by.

Research methods

Topological space is a kind of generalization of metric space. Topological space is understood as a set with an additional structure of a certain type. A metric space, in turn, is a nonempty set in which a distance called a metric is defined between any pair of elements with certain properties.

Topology as a methodological principle most accurately shows that society becomes a complexity in which the ontological spaces of culture, civilization, politics, economics, art, science, religion, history, technology, communication, spirituality, and virtuum develop. Society as a whole looks like some extremely complete "hyperspace" in which social systems interact and constantly change (it also looks like a set with additional structures of a certain type). Consequently, if a particular social system changes within fixed parameters, then it is "shifted" in some conditional "space". In this case, the parameters are dimensions of space. There can be many such combinations of parameters (space dimensions). Parametric space can arise at any point in society as an ontological variety.

D. Anikin noted the problem that the term "society" has ceased to be operational describing social processes. In his opinion, the discussion of society turns into a discussion of the possibility of developing appropriate methodological tools by reconceptualizing this concept or abandoning it at all (Anikin, 2014: 6). Modern interdisciplinary research, in fact, is aimed at solving narrow applied issues, so the problems of the individual, person, society, morality "are in parentheses".

D. Anikin also notes that the general property of the considered concepts is the rejection of the extremes of the objectivist or subjectivist interpretation of the social. Sociality is born from the articulation of elements of